

munkásegyletem megnyitásánál.²¹ Ezzel kapcsolatban hadd jegyezzük meg, hogy az előző forradalom vezére, Károlyi Mihály a társadalomtudományi Szabad Iskola eredményes működésének hatására úgy rendelkezett: az új Szabadegyletemnek adjon otthont budapesti palotája, amelynek „egyik ága egy Munkásegyletem legyen.”²²

A Marx—Engels Munkásegyletem 1919. május 3-án nyílt meg Budapesten a jogi kar épületében, összesen 200 hallgatóval. A társadalomtudományi karon 120, a természettudományi fakultáson 80 hallgató tanult. A nyilvános előadásokon állandóan 400—500-an vettek részt.²³ Fogarasi Béla értékelése szerint — aki a megnyitót tartotta — a Munkásegyletem kísérlete bebizonyította, hogy a munkásság java érett a tudományos, magasabbfokú képzésre.²⁴ Vadász Elemér is úgy emlékezik vissza, hogy a munkáshallgatóság mindvégig nagy érdeklődéssel, szorgalommal és kitartással vett részt a tanulmányokban.²⁵

A proletárszervezetek tudatában voltak annak, hogy a jövő munkásvezetőit képezik ki az egyetemen, ezért az egyéni kiválasztásnál gondosan mérlegelték a politikai szempontokat. A Népszava megírta, hogy csak olyan forradalmi szellemű, kommunista világnézetű fizikai munkások vehetők fel, akik már 1918. október 31. előtt valamely osztályharc alapján álló munkásszervezet tagjai voltak.²⁶

A Munkásegyletem vezetője Fogarasi Béla, a természettudományi fakultásé Dienes Pál, a munkástovábbképző tanfolyamot Bresztovszky Ede vezette. A május második felében és a júniusban tartott előadások felölelték a legfontosabb társadalmi, gazdasági és politikai kérdéseket. Lukács György: Régi és új kultúra, Fogarasi Béla: A munka értelme a kommunista társadalomban.²⁷ Rónai Zoltán: Az átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba, Alpári Gyula: A proletár külpolitika alapkérdései, Hevesi Gyula: A termelési rend kommunisztikus átszervezése, Kunfi Zsigmond: A politikai hatalom és a gazdasági élet címmel tartottak előadást.²⁸

A Munkásegyletem mindkét fakultásán Lukács György népbiztos tartotta a záróelőadást. Ekkor, július 31-én a tanács hatalom már az utolsó óráit élte. A Munkásegyletemen mégsem volt nyoma a pániknak. Lukács György, mintha minden a legnagyobb rendben lett volna, fellépett a katedrára, és egy nappal a tanácskormány lemondása előtt lezárta a trimesztert.²⁹

A fentiekben — a területi korlátok miatt is — csak nagyon vázlatosan szólhattunk a Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikájáról. A kulturális élet számos kérdését (könyvtárügy, irodalmi élet stb.) nem is érintettük. Úgy véljük azonban, hogy még ez a vázlatos kép is meggyőzően bizonyítja, milyen gazdag örökséget hagyott maga után a felszabadulás utáni korszak számára a Tanácsköztársaság kulturális forradalma.

Vigh Károly

Nógrád megyei adalékok a Tanácsköztársaság közoktatási-közművelődési politikájához

I. Az egységes nevelés, oktatás megvalósításáról a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete intézkedett, kimondva a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételét. A művelődéspolitikai központi irányítója és szervezője a Közoktatásügyi Népbiztosság volt. A művelődés és az oktatás ügyeinek igazgatásáról a Forradalmi Kormányzótanács LIV. sz. rendelete úgy intézkedett, hogy „A művelődés- és oktatásügy igazgatását a munkások, katonák és földművesek tanácsának kebelében alakuló művelődési osztályok — az illető tanácsok irányítása mellett — látják el. ... A művelődési osztályok tagjainak számát az egyes tanácsok állapítják meg, ... tagjaikat akként jelölik ki, hogy a szülők és azok, akik művelődésüggyel hiva-

21 Vörös Újság, 1919. május 4.

22 Károlyi Mihály válogatott írásai, Bp. 1964. II. 281. old.

23 Vörös Újság, 1919. április 26., május 23., július 10.

24 Fogarasi Béla: Kommunista politika — kommunista kultúra, 87. old.

25 Magyar Tudomány, 1959. 197. old.

26 Népszava, 1919. május 3.

27 Vörös Újság, 1919. június 6.

28 Népszava, 1919. május 15.

29 Vörös Újság, 1919. július 25.

tásszerűen foglalkoznak (tanítók, orvosok stb.), lehetőleg arányosan legyenek képviselve. A tanácsok művelődési osztályai a művelődési ügyek közvetlen intézésére falvakban legfeljebb három, városokban, járásokban s Budapest kerületeiben legfeljebb nyolc, megyékben legfeljebb 12 tagú *intézőbizottságot* alakítsanak."

Hogyan valósultak meg ezek az intézkedések, elképzelések? Erre keresünk választ az itt következő dokumentumok segítségével.

17/1919. sz.

Községi Direktórium

Tolmács

Alulírott, mint a nógrádi járás művelődési osztályának elnöke, felhívom a községi munkástanácsot, hogy jelen átiratom keltétől számított 8 nap alatt saját kebeléből alakítsa meg a művelődési osztályt. Az osztály 3-8 tagból állhat.

Tagjai csakis szülők, tanítók, orvosok és az új proletár kultúra szellemétől áthatottak legyenek. A régi iskolaszéki tagok, elnökök, gondnokok beválasztása lehetőleg kerülendő. A választás megtörténtét, a tagok számát, nevét és foglalkozását f. hó 16-ig velem okvetlen közölni sziveskedjek.

Kelt Bétságon, 1919. június 9.

Konkoly Margit

a nógrádi járási műv. osztály elnöke

(Nógrád megyei Levéltár /a továbbiakban Nml' Diósjenői körjegyzőség iratai 853/1919. sz.)

A közoktatásügyi Népbizottság által kidolgozott tervezet intézkedett olyan fontos, demokratikus átalakítások megvalósításáról is, mint pl. az *egyház és az állam szétválasztása*. Az állam a vallást az állampolgárok magánügyének nyilvánította; a valóság szabad gyakorlásának jogát pedig mindenki számára az Alkotmányban biztosította. „A dolgozók igazi lelkiismeret szabadságát azzal védi a Tanácsköztársaság, hogy elválasztja az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól. A vallást mindenki gyakorolhatja.” (Az Alkotmány XI. §.).

A rendelkezés gyakorlati megvalósítása nem volt zökkenőmentes. Ezzel kapcsolatos gondokat tükröz az alábbi dokumentum:

Másolat. Távirat.

Nógrád megye tanácsának

Balassagyarmat

947/1919. eln. szám

A helyi tanácsok sok helyen helytelenül értelmezték az állam és egyház szétválasztásából származó követelményeket... és hibás intézkedésekkel sok kárt okoznak a proletáriátus ügyének. Mihez tartás végett tehát szükségesnek tartom az alább következők közlését:

1. Az állam és egyház szétválasztása azt jelenti, hogy az összes egyházak és felekezetek magántársulatoknak tekintendők és így velük nem kormányzati, sem közigazgatási szempontból nem foglalkozunk, csupán az igazságszolgáltatás terén, ha a proletáriátus ellen vétkeznek.

2. Az egyházaknak, mint magántársulatoknak joguk van hitközségenkénti szervezkedésre. Az általános gyűlékezés keretén belül önkéntes adományokból gondoskodhatnak papjaik eltartásáról és egyházi szükségleteik fedezéséről. A templomok, nyilvános kópolnák és rendszeresen istentiszteletre használt imaházak, a felszereléseket együtt továbbra is meghagyandók a felekezet használatában. A hitoktatás az iskolákban hivatalosan megszűnve, a fenti helyiségekben (templom stb.) a hívők önkéntes adományából fenntartott lelkész az önként jelentkezőket hitoktatásban részesítheti.

3. A lelkész az általános lakásszabályok keretén belül lakásában meghagyandó. A munkás- és katonatanács a lelkészeket a községből, a vármegyéből nem ültheti ki, vallásgyakorlatokat nem fűggeszthet fel, mert egészen a hívők dolga, hogy kit akar papjaként tartani, milyen egyházi szokásokat akar követni. Ha a pap bármilyen tekintetben vét a proletáriátus érdekei ellen, kártelhetetlenül a forradalmi törvénysszék elé állítandó.

4. A munkás- és katonatanács az egyházi vagyon tekintetében semmiféle likvidálást, a birtok kezelésében a Földművelésügyi Népbizottság nélkül változtatást nem tehet. Mind ezekről az általam küldendő Hkvidáló bizottság a helyi tanácsok és az érdekeltektől a bizottságok megbízottjaival egyöntetűen fog határozni. Egyházi épületeket semmiféle célra ne foglaljanak le, mert ezek közül intézmények (kórház, betegok, csecsemők, rokkantok otthona) számára fognak szolgálni... A munkás- és katonatanácsok gondoskodjanak arról, hogy május 1-ig a területükön lévő, teljes munkaképtelenek, rokkantak, tüdőbeteg, árvák, elhagyott gyermekek jegyzéke... lelkiismeretes gondattal beszállítsák, mert a szovjet köztársaság legelső gondja az, hogy az egyházi vagyon lefoglalásakor ezeket a kolostorokban, eddigi felekezeti épületekben emberhez méltó elhelyezésben és ellátásban részesítse...

A Tanácsköztársaság ezen intézkedései... közlendők a proletáriátussal, a vármegyei munkás- és katonatanács köteles ezen tájékoztatást a megye területén lévő összes munkás- és katonatanácsal azonnal közölni és annak megtörténtéről engram értesíteni.

Fáber Oszkár s. k.
politikai megbízott

(Nml Alsópetényi körjegyzőség 387/1919. sz.)

Az új kultúra, új oktatás csak demokratikus szellemű oktatókkal, nevelőkkel volt megvalósítható. Ezért igen fontos feladata volt a Tanácsköztársaságnak a tanítók át-képzése.

„Tanítók átképzése

A Köznevelési Népbizottság gondoskodott a tanítósnak a megfelelő korszemlemben való átképzéséről. A helybeli gimnáziumban csütörtökön vette kezdetét az elemi és középfokú iskolák tanítók részére megnyitott tanfolyam, amelyen a helybeli és közeli vidéki tanítók vagy hetvenen vesznek részt. Az előadó a budapesti kiküldött Weisz Lajos tanító, aki mindennap 9–12-ig fejteti a kommunizmus világheldogító elveit ... A tanítósnak szemináriumokban is megvitátja az új tantételeket. A tanfolyam július 30-án vizsgatétellel fog zárulni. A második tanfolyam augusztus elején fog megnyitni a tanítósnak eddig részt nem vett tagjai számára.” (Nógrádi Népszava, 1919. július 13.)

II. A Tanácsköztársaság művelődéspolitikájában óriási jelentősége volt az iskolán kívüli népművelési munkának. Vidéken a direktóriumok által létrehozott Közművelődési Tanácsok voltak ennek a munkának a kézbe tartói. Sajnos, a helyi Közművelődési Tanácsok létrehozásának körülményeiről, céljairól, feladatairól szóló dokumentum nem maradt fenn, csupán következtetni tudunk munkájukra. Pl. „Balassagyarmat Közművelődési Tanácsa Varga László és Györgyfy Sándor elnökletével propagandasztályt hozott létre. Elhatározták, hogy a munkástársadalom felvilágosítására vasárnap délutánonként műsorral egybekötött előadásokat rendeznek a politika, a társadalmi problémák, a közegészségügy, a közgazdaságtan, az irodalom és a művészetek tárgyköréből.” (Balassagyarmat története, 1977. 316. old.)

Fontos területe volt a népművelési-közművelődési munkának az analfabétizmus felszámolása, az ismeretterjesztő előadások, múzeumlátogatások, irodalmi, zenei előadások, film- színházlátogatások, hangversenyek szervezése.

A nagyműtű (1862-ben alakult) és művészileg is igényes Dalárda — mely nevét a megváltozott viszonyoknak megfelelően Balassagyarmati Munkásdalárda névre változtatta és új alapszabályzatot dolgozott ki — rendszeres szereplője volt a balassagyarmati közművelődési életnek, az ünnepélyeknek, összejöveteleknek.

1919. július közepén megalakult a Balassagyarmati Kamarazenei Társaság, melyről és a balassagyarmati zenei életéről a nógrádi sajtó tudósította a megye lakosságát.

„Hangverseny a vármegyeházán

Lapunk múlt heti számában hírt adtunk már arról a magasszínű koncertről, melyre a helybeli „Kamarazenei Társaság” készül július 6-án, s amint várható is volt ... városunk minden társadalmi rétege meleg érdeklődéssel várja a zenestélyt, melyen olyan zenei művelzetben lesz része, amely vidéki városban nem mindennapi jelenség. ...” (Nógrádi Népszava 1919. június 29.)

„A Kamarazenei Társaság megalakulása

... a múlt hét folyamán megalakult a „Balassagyarmati Kamarazenei Társaság” ... elnökevé egyhangú és meleg lelkesedéssel Miskolczi-Simon Jánosné választotta mag. ... A következő időnyt már mint szervezett kamarazenei társaság kezdi meg. A július 6-i koncert díszta jóvedelmét, 400 Koronát az alakuló közgyűlés, az eddig kottaadapként kezelt 400 Koronával együtt mint kamarazenei-alapítványt takarékpénztári betétként kezelni rendelte. A megalakult Kamarazenei Társaságban egy addig annyira hiányzó kultúrétiket nyertünk ...” (Nógrádi Népszava 1919. július 20.)

A Forradalmi Kormányzótanács köztulajdonba vette a magánkézben lévő színházakat, mozikat, szórakoztató intézményeket, s azok dolgozóit, valamint a színészek állami státusba kerültek.

„Színészek Balassagyarmaton

Racz Dezso színgazgató társulatával Keszthelyről megérkezett városunkba, hol szombaton, folyó hó 12-én kezd meg előadásait Pillangó főhadnagy kedves meséjű és fűlbemésző zenéjű operettjevel. A társulat a legjobb hír clozte meg, amennyiben a budapesti Köznevelési Népbizottság küldte ide Keszthelyről, hogy előadásait itt folytassa. ... A társulat meg fogja érdemelni, hogy az elvtársak jóindulatú partifogásukba vegyék a társulatot ...” (Nógrádi Népszava 1919. július 13.)

Balassagyarmati öntevékeny műkedvelő csoportok működéséről már a kiegyezés előtti időből van tudomásunk. pl. „1863. elején 4 felvonásos vígjátékot adtak elő a katolikus iskola javára, majd egy másik vígjátékot az óvoda segélyezésére.” (Balassagyarmat története 1977. 184. old.) A későbbiekben is tevékenykedtek helybeli műkedvelő csoportok, valamint vándorszíntársulatok Balassagyarmaton, tehát a keszthelyi színészek vendégszereplése nem volt előzmény nélküli. Új színfolt viszont a „Színészek Országos Szakszervezetének rendes tagjaiból álló színtársulat” szereplése, mely 1919. július 5-én kezdte meg működését Balassagyarmaton — amint azt a Nógrádi Népszava 1919. június 29-i száma hírül adta. Ezek az események annál inkább említésre méltók, mivel állandó színház, színtársulat ma sincs a megyében, sem Balassagyarmaton, sem Sálgótarjában. A vendégszereplő színtársulatoknak ma a Mikszáth Kálmán Művelődési Központ és a József Attila Megyei Művelődési Központ ad otthont, Balassagyarmaton, illetve a megyeszékhelyen.

Mozielőadásokat — szintén vándortársulatok révén — már a század elején láthattott Balassagyarmat közönsége. A Tanácsköztársaság idején a szocializált „mozgó-

képszínház" mindennap tartott előadást, bár műsora rendkívül vegyes összetételű volt.

Az a néphatalom, mely nap mint nap újabb külső és belső ellenséggel vívta élet-halálharcát, még a levéltárüggyel — a nagy egészben aprónak tűnő területtel — is törődött. Nógrád vármegye levéltári hivatalának töredék irattári anyagából az alábbiakat tudhatjuk meg a korszakra vonatkozóan. A Tanácsköztársaság című újság 1919. május 8-i száma közölte a Közoktatásügyi Népbiztosság 26. K. N. sz. rendeletét, melynek 1. §-a kimondta, hogy valamennyi levéltár (Országos Levéltár, egyes volt minisztériumok által őrzött levéltárak, vármegyei, városi és egyházi testületek, valamint a családi levéltárak) ügyeit — a Belügyi Népbiztossággal egyetértőleg — a Közoktatásügyi Népbiztosság veszi át.

A rendelet 2. §-a arról intézkedett, hogy az egyes levéltárak alkalmazottai illetményeiket ideiglenesen továbbra is onnan kasszák, ahonnan eddig kapták.

1919. április 16-án jelent meg Nógrád vármegye Intézőbizottsága 3563/1919. sz. rendelkezése, amely kimondta, hogy a vármegye volt tisztviselői (így a főlevéltáros is) „egyenlőre rendelkezési állományba kerülnek”, és közülük a vármegyei munkástanács fogja kijelölni azokat, akiket a Tanácsköztársaság szolgálatába átvész.

A Közoktatásügyi Népbiztosság 33. K. N. sz. rendelete gondoskodott a levéltárak egyéges vezetéséről.

„A Közoktatásügyi Népbiztosság a történettudományi kutatás előmozdítása céljából az összes levéltárak tudományos szervezésének egységét a megalakítandó Országos Levéltárügyi Tanácsra bízta, amelynek hatáskörét ideiglenesen a levéltárügyi megbízott és az Országos Levéltár vezetője töltik be. A történelmi értékű káptalani és konvinti levéltárak közülajdonba vétetnek, a kijelölendő történelmi értékű levéltárak pedig az Országos Levéltárba helyezendők letébe. Történelmi és tudományos jelentőségű oklevelek adásvétele tilos. A levéltárak titkossága a tudományos kutatás számára megszűnt. Minden levéltár egy héten belül a levéltárügyi megbízottnak (Uri u. 23.) bejelenteni tartozik címet és az alkalmazottakra vonatkozó adatokat.” (Népszava, 1919. május 24.)

Nógrád megye főlevéltárosa az alábbi választ állította össze:

97/1919. 11-1 sz.

Nógrád megye levéltári hivatala Levéltárügyi megbízott

Budapest

I. Uri u. 23. Országos Levéltár

A Közoktatási Népbiztosság 33. K. N. sz. rendeletének 8. §-ában foglalt meghagyás értelmében az alábbiakban bejelentem a kívánt adatokat.

Balassagyarmat, 1919. május

I. A levéltár neve és címe: Nógrád vármegye levéltári hivatala

II. Az alkalmazottak neve: 1. Dr. Radics Vendel, 2. Gonda Károly, 3. Frecska György
Az alkalmazottak minősége: 1. főlevéltáros, szolg. ideje 1914. június 2-től, Balassagyarmaton 1919. márc. 15-től. 2. nyugdíjas (nyug. vármegyei árvaszéki ülmök), szolgált 1910-től 3. szolgál (együttel a vármegyei ügyészséggel is beosztva), szolgálat 1885-től.
Nml Nógrád vármegye Levéltárának iratai 97/1919. sz.

A vármegyei levéltári hivatal Balassagyarmaton mint az alispáni hivatal egyik szakhivatala működött.

Leblancné Kelemen Mária

Emlékezés Bajza József 175. születésnapjára

Nagy fiára emlékezett a Heves megyei Szücsi. *Bajza József* 175. születésnapjának ünneplésére készült a község, s január 31-én a déli harangszóra már készen állt minden a szülőházon lévő emléktábla koszorúzásához. Az utcák benépesedtek, kocsik autóbuszok érkeztek az ország különböző pontjairól. Megérkeztek a hivatalos küldöttségek, a politikai és tanácsi szervek képviselői, de ott voltak a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a környező vállalatok, a hatvani Bajza József Gimnázium és a szücsi Általános Iskola képviselői is. A felzott utca teljesen megtelt, sőt a fiatalabbak a környező kerítésekre is felkapaszkodtak, mikor egy diáklány hangján felcsendült Bajza József verse, majd ezt követte *dr. Cenner Mihály* színházörténész ünnepi beszéde. A hűvös, borongós téli időben kisütött a nap és mi az ünnepi szónok szavain keresztül találkoztunk a reformkor kiváló színházi emberével, irodalmi vezéreink egyikével, Cenner Mihály megmutatta nekünk az embert, aki — Magyarországon először — irodalmi közérzetet teremtett, aki atyai kezet nyújtott *Petőfinék*.